

crkva u svijetu

OSVRTI I PRIKAZI

ŠEST STOLJEĆA HRVATSKOG LEKCIONARA

Jerko Fućak, Šest stoljeća hrvatskog lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskog glagoljaštva. Izdanje Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 1975., str. 392 i 16 listova fotosa.

Slavko Kovačić

Osmi svezak niza *Analecta christiana*, djelo dra Jerka Fućaka *Šest stoljeća hrvatskog lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskog glagoljaštva* ističe se među prethodnim svescima većim opsegom, važnošću teme, preglednošću, jasnoćom i odmjerenošću prikazivanja, a pišćeva skromnost upravo osvaja. Prema njegovim riječima knjiga bi htjela biti »skroman doprinos« istraživanju te tako važne i zanimljive teme, »ali i poticaj za njegovo nastavljanje«. On smatra da sve to, zbog širine zamisli, prostranosti područja, velikog vremenskog raspona, ne može biti prostudirano do u tančine. Svjestan je da je uza sav njegov trud u knjizi »mnogo toga nedovršeno i nedorečeno« i da su »mnogi uvidi i rezultati djelomični«. Na istoj stranici pri kraju predgovora doslovno kaže: »Bit ću sretan ako moj trud baci koji pramen svijetla na ova stara, ali tako nepoznata ili slabo poznata pitanja, i nadasve, ako moji zaključci — možda netočni i djelomični — budu nekome povodom da ih ispravi i upotpuni« (str. 43).

Na kako se velik i težak posao autor dao pokazuje već njegova *Bibliografija* na početku knjige. Obuhvaća punih 28 stranica. Samo traženje i čitanje tolikih bibliografskih jedinica iziskuju veliki trud i mnogo vremena. Pogotovo je teško pravilno vrednovati toliko raznolik i tako kompleksan izvorni materijal, uočiti sve nijanse mišljenja raznih autora koji su o pojedinim pitanjima pisali i konačno dati vlastitu sintezu teme koja se upliće u gotovo sva pitanja naše nacionalno-kulturne povijesti kroz punih jedanaest stoljeća.

Knjiga ima tri dijela. Prvi, najkraći, pisac je posvetio pitanju lektionara i bogoslužnog jezika općenito. Na svega tridesetak stranica dovoljno je rečeno o nastanku i razvoju lektionara u Crkvi, o njegovoj višestrukoj važnosti kao i o pitanjima crkvenog i liturgijskog jezika kroz povijest. Pri tome se autor ne zaustavlja na samom iznošenju podataka. Uvijek nastoji što svestranije protumačiti razloge povijesnih promjena uzimajući u obzir razne čimbenike, crkvene i neckrvene. Pri prosuđivanju ima u vidu i kulturno-povijesne i teološke kriterije. Po našem mišljenju osobito su važna i uspješna kratka poglavlja: *Tridentinski sabor, Potridentinska nepomičnost i Heretički pokreti*, gdje

autor pravilno osvjetljuje problematiku koja često nije bila jasna raznim našim piscima koji su u ta pitanja zalazili usput, pišući o povijesti naše književnosti i jezika u 16. i 17. st. Jedino se ne bismo složili s Fućakovom tvrdnjom, da bi latinski jezik u Crkvi bio razlog što su se »cijele nacije, društvene klase i znanosti razvile mimo Crkve, zbog toga što im ona nije mogla ništa razumljiva reći ni pružiti, bez nje i protiv nje« (str. 66). Makar se tim ne misli da je dominantni položaj latinskog jezika u Crkvi jedini razlog, ipak nam se spomenuti sud čini netočan ili u najmanju ruku pretjeran. Nešto prije, na kraju kratkog poglavlja o grčkom jeziku na Zapadu, autor prenosi tvrdnju, da bi »pape do 8. st. bili isključivo Grci i Sirci« (str. 59). Nije mi pri ruci pisac na kojega se Fućak poziva, ali izjava u ovom obliku očito nije točna. Tako na pr. od 21 pape iz 7. st. samo je jedan bio Grk (Teodor I.), dva su bila Sirci (Ivan V. i Sergije I.), Ivan IV. bio je podrijetlom Dalmatinac, a svi ostali su potjecali ili iz samog Rima (sedmorica) ili iz Italije. Samo u razdoblju od 685. pa do 715. svi osim jednoga bili su Sirci i Grci (u tom se razdoblju izredalo 7 papa).

U drugom dijelu knjige, kojemu je naslov *Tisuću i sto godina staroslavenskog bogoslužja*, na oko 120 stranica pisac dosta opširno obrađuje povijest slaven-skog bogoslužja u Hrvata od prvih početaka pa sve do iza II. vatikanskog koncila. Neka pitanja je obradio gotovo iscrpno. Najveći dio prostora (54 str.) posvetio je poglavlju *Glagoljsko-hrvatsko bogoslužje u 19. i 20. stoljeću*, o čemu se inače malo nađe u dosadašnjim prikazima povijesti našeg glagolizma. Listajući sva ta kraća ili dulja poglavlja ovog dijela knjige naiđemo na izvanredno uspjele prikaze, izričaje i prosudbe, ali na žalost i na brojne sumnjivo izražene, pa i očito netočne tvrdnje, kavih uopće ne zapažamo u ostalim dijelovima knjige.

Najprije moramo primijetiti da se za ovaj dio pisac uvijek ne oslanja na najbolja izdanja izvora. Tako na pr. izvore za splitske saborne 925. i 928. g. uzima iz djela novinara i političara Ive Prodana, a nigdje ne navodi ni poznata *Documenta Račkoga* ni najnovije izdanje tih izvora u *Diplomatičkom Zborniku I* (izd. JAZU, Zagreb, 1967.). Jelićevim *Fontes historici liturgiae Glagolito-Romanae*... ne služi se dovoljno oprezno, a ta svojevrsna zbirka izvora nije u svim dijelovima jednako vrijedna i pouzdana. Pogotovo nisu uvijek prihvatljiva Jelićeva tumačenja. Nekim autorima Fućak je pripisao mišljenje koje oni nigdje ne zastupaju, a na neke se poziva za tvrdnju koja nije točna, a oni nemaju ništa s njom. Tako na pr. Nada Klaić nigdje ne navodi »u potvrdu svoje teze o sporu na prvom splitskom saboru« hipotezu koja tvrdi »da je glagoljsko pismo, liturgija i književnost postojala u Hrvatskoj i prije Cirila i Metoda, te da je autohtona« (usp. str. 89. slj.). Čini se, da ona nigdje ne pokazuje ni najmanju naklonost sličnim hipotezama. Isto tako Baradi nije mjesto s Japundžićem i Šegvićem u bilj. 62. na str. 90., jer on u toj stvari ne misli kao oni. Na str. 95. piše: »U splitskoj benediktinskoj provinciji (!) obavljalo se, s pristankom Svete Stolice, staroslavensko bogoslužje od 10. st., a u barskoj od osnutka, t. j. od 11. st., te širilo se po svim benediktinskim samostanima Dalmacije i Hrvatske (...)«, pozivajući se pri tom na neke brojeve Jelićevih *Fontes*, a odmah zatim na Ostojićev članak *Benediktinci glagoljaši*. Međutim, najprije u benediktinaca ni danas nema »provincija«, a pogotovo ih nije bilo u 10. i 11. st. Jelić očito misli na splitsku i barsku provinciju-metropoliju, a njegovo mišljenje o općenitoj upotrebi glagoljskog bogoslužja u benediktinskim samostanima od 10. i 11. st. ima odviše labave temelje. Ostojić tako nešto nigdje ne tvrdi. S cijelog područja od Bara do Splita on samo za opatiju sv. Ivana u Poveljima na Braču kaže da se u njoj u 12. i 13. st. upotrebljavao narodni jezik u crkvi (usp. *Benediktinci glagoljaši*, str. 27.). Neki su pisci i razne druge samostane proglašavali glagoljaškim, što Ostojić smatra dvojbenim (usp. ondje, str. 30.).

Za Konstantina-Cirila previše je jednostavno reći da je podrijetlom »Slaven iz Soluna« (str. 78.), a ono »antifeudalsko i demokratsko oslanjanje na narod« što ga pripisuje njemu i bratu mu Metodu (str. 84.) zvuči moderno, ali je i previše diskutabilno. Nije dosta jasno izraženo ono o srijemskoj metropoliji u zagradi pri dnu str. 80.: »Čiji je teritorij od 798. kad su je Avari srušili, po ugovoru sklopljen s Karlom Velikim spadao pod salsburšku nadbiskupiju.«

Netko bi mogao shvatiti da je to rušenje bilo 798. g., a izvršeno je više od dva stoljeća prije toga. — Papa Ivan X. nije poslao u Split »akvinskog«, nego ankonitanskog biskupa (usp. str. 90.), a u njegovu pismu ne piše »od vas iziđoše, i nisu od nas« (str. 91.), nego »od nas iziđoše, i nisu od nas« (»Ex nobis exierunt...«).

Pisac je na str. 100.—102. previše uopćeno proglasio biskupe »pravim neprijateljima slavenskog bogoslužja«, što je, izraženo u takvom obliku, sasvim krivo. Od koje stotine biskupa toga razdoblja, koji su u svojim biskupijama imali glagoljaša, jedva bismo za nekoliko njih mogli reći, da su im bili neprijatelji. Većina se njih džala one »Quieta non movere«, a glagoljaši su među njima imali više prijatelja nego protivnika. Pisac poopćava i nerezidiranje biskupa ne razlikujući predtridentinsko i potridentinsko razdoblje. Iza Tridentinskog koncila to se nije lako moglo dogoditi. Tako, kad tadašnji splitski nadbiskup Alojzije Michieli nije bio spreman iz Venecije, gdje je boravio, poći u Split, papa mu je imenovao koadjutorom dominikanca Ivana Dominika Marcota zvanog i Foconio, koji ga je 1575. g. i naslijedio. Taj je rezidirao u Splitu, a ne u Veneciji (kako stoji u Fućaka na 101. str.). Tek pri kraju dugogodišnjeg biskupovanja zbog vrlo važnih razloga morao je dulje vremena izbjivati iz Splita. Fućak se u ovom poglavlju dosta oslanja na Tomu Matica i neke druge povjesničare književnosti koji baš nisu bili stručnjaci za našu crkvenu povijest.

Zmajevičevo sjemenište nije otvoreno 1729. g. kako stoji na str. 103. Otvorio ga je dvadesetak godina kasnije nadbiskup Karaman koji mu je tom prigodom propisao i statute. Čudno je što tu pod naslovom *Briga biskupa za naobrazbu klera* nema spomena o sjemeništu u Pribu, koje je dalo najviše svećenika glagoljaša. Spomenuto je, malo poslije, samo njegovo ukidanje (str. 108.). Ne stoji tvrdnja da se »iz domaćih sjemeništa regrutirao uglavnom niži kler seoske pastve...« (str. 104.). Baš obratno, iz Splitskog i zadarskog »latinskog« sjemeništa regrutirao se je uglavnom gradski kler. Splitsko je kroz 18. st. dalo i više biskupa.

Slabljenje Turaka, čini se, nema baš puno veze s pojačanim pritiskom Venecije i Austrije protiv glagoljskog bogoslužja (str. 105.). Najprije, za mletačku se vlast ne može uopće reći da se je puno miješala u to pitanje, a ni austrijska nakon nje nije sve do pokraj 19. st. izravno u to zalazila. Neko neprijateljstvo Austrije nije se pokazalo ni u lošinjskom slučaju. Dapače iz Beča se već očekivalo, kako to i Fućak kaže, rješenje u prilog glagoljice u Lošinju, ali se previše otezalo, pa je prije rješenja, u te strane došla nova tuđinska vlast, francuska. Onaj dokument iz 1817. što ga Jelić tumači kao plan vlade da u roku od deset godina nestane glagoljske liturgije (o tom u Fućaka na str. 107.) — nije baš tako jasan. Po sebi se odnosi na uvođenje latinskog jezika u školsku nastavu središnjeg bogoslovskeg sjemeništa za Dalmaciju koje se imalo osnovati, a i u tom pogledu jači je naglasak na potpunijem školskom sustavu, nego na jeziku. Kad je ubrzo došlo na red ostvarivanje toga plana iz 1817. g., u Zadru je otvoreno najprije privremeno »ilirsko« središnje sjemenište (1821. g.), a nedugo poslije toga (1826. g.) ono je moralo ustupiti mjesto »latinskom« centralnom sjemeništu za Dalmaciju u kojem je odgojno-obrazovni sustav bio uređen prema sustavu ostalih takvih sjemeništa u Monarhiji. Pri tom nije ništa poduzeto protiv staroslavenskog liturgijskog jezika. Dapače među nastavnim predmetima nove »latinske« teologije učili su se i hrvatski i staroslavenski jezik. U vezi s tim Fućak na str. 108. piše: »Austrija latinizira ilirsku sjemeništa (1829. i 1835.), proglašuje u njima staroslavenski jezik fakultativnim u svoj Dalmaciji, pa ga onda posve ukida (u Zadru 1840.)...«. Međutim, 1835. g. nisu više postojala nikakva »ilirska« (t. j. glagoljaška!) sjemeništa, a ne stoji ni to da je staroslavenski jezik u Zadru 1840. g. bio posve ukinut. (U zadarskom sjemeništu se predavao sve do kraja austrijske vladavine!). To ne proizlazi ni iz onih odlomaka Jelićeve zbirke izvora na koje se Fućak poziva u bilješci 164. Prema tome kad se »bečka i zadarska pokrajinska vlada 1830., pa onda 1843. založila za očuvanje staroslavenskog bogoslužja i katehetskog poučavanja na narodnom jeziku«, to nije morao biti »taktički ustupak« nego radije jedan od dokaza da joj u to vrijeme takve stvari nisu politički smetale. Do pravog obrata je došlo tek nakon

Nagodbe, osobito poslije poznate enciklike *Grande munus* i konkordata Sv. Stolice s Crnom Gorom, što je dovoljno obrazloženo na daljnjim stranicama Fućakove knjige, pa ovdje o tome ne treba više govoriti.

Kad pisac na str. 110. piše o bogoslužnim knjigama, kaže da je u 15.—16. st. u nepunih pedeset godina tiskano »bar sedam izdanja staroslavenskog misala«, te odmah nabraja sva ta navodna izdanja. Pri tom ne navodi izvore i literaturu, a čini se da se oslanja na podatke koje donosi Jelić. Međutim neki su Jelićevi brojevi (kao XVI 22 i XVI 73) u najmanju ruku sumnjivi, a u br. XVI 109 i sam govori o brevijaru kojem je dodan i misni kanon, misa za mrtve i ritual, što nam ne daje pravo, da ga jednostavno ubrojimo među misale. Štefanić (v. Enc. Jug. pod *Misal* — *glagoljski misali*) zna samo za 4 izdanja iz toga razdoblja (1483., 1494., 1528. i 1531.). Na str. 112. gdje je riječ o rusifikaciji hrvatsko-glagoljskih misala i brevijara čitamo: »Osim toga, iste su se knjige upotrebljavale i u Bugarskoj, svoj Srbiji i u ilirskim crkvama i kolegijima u Veneciji, Loretu, Rimu i dr.« To se za Bugarsku i Srbiju ne može reći. Tamo su u crkvama katolika zapadnog obreda upotrebljavali samo isti lekcionar (koji nije bio rusificiran niti je to imao biti!), a nikad misal ili brevijar. Napomenimo još, da je ruska recenzija u Levakovićevo misalu i kasnijim Propagandinim izdanjima misala i brevijara prevladala ne toliko iz »praktičnih« i »ekumenskih«, a još manje »političkih« razloga (str. 112.), nego je glavni razlog bio onaj što ga pisac napominje u bilješci 189., a to je bilo mišljenje službene komisije sastavljene od nekih rusinskih bazilijanaca u Rimu, da je njihov oblik »ilirskog književnog jezika« (staroslavenskoga) najljepši i najpravičniji. Poslije je i Karaman bio uvjeren da je *staroslavenski* jezik ruske redakcije zajednički književni jezik svih Slavena, a ne ruski, kako mu to u 191. bilješci pripisuje Fućak. Kad autor na str. 113. nabraja izdanja glagoljskog misala nakon Levakovićeve iz 1631., kaže: »(..) drugo je, vidjeli smo, 1648. priredio sam Levaković, treće 1706. splitski kanonik Ivan Paštrić (...), pa onda 1741. splitski svećenik Mate Karaman i creski Mate Sović (...). 1774. tiska se ono ponovno nastojanjem tršćanskog biskupa Camuzzi-a.« U navedenom tekstu jedva što ima točno. Najprije Levaković je 1648. priredio izdanje glagoljskog brevijara, a ne drugo izdanje misala, zatim Paštrić nikad nije bio splitski kanonik, a Camuzzi niti je bio tršćanski biskup (bio je samo koparski!) niti je on ili tko drugi 1774. priredio kakvo izdanje glagoljskog misala.

Iznenadauje i rečenica na str. 164. koja glasi: »Čini se, da se u 9. st. [!] bogoslužje u svoj Hrvatskoj obavljalo na narodnom jeziku«, a s nemanjom rezervom moramo uzeti ono o latinizaciji bogoslužja u Slavoniji navodno sredinom 13. st. (usp. isti odlomak na str. 164.). Makar su neki stariji pisci zastupali slična mišljenja, danas su neprihvatljiva. Primjetimo i to, da je knjiga »Molitve za puk što se pivaju preko svete mise...« (usp. str. 187.), makar bila većeg formata, služila ipak samo pjevačima (u nekim mjestima Južne Hrvatske sve do nedavno), a ne svećeniku na oltaru, što se vidi već iz naslova, a pisac i sam spominje da u njoj nije bilo djelova koji spadaju na svećenika.

Stranice 186.—190. koje su posvećene hrvatskim bogoslužnim knjigama »još i danas in situ« mogle bi imati veliku važnost kao poticaj da se pregledaju sakristijski ornari kao i »tavani« crkava i župskih kuća pa sakupe makar i samo ostaci tih naših starih knjiga, da sasvim ne propadnu. Neke od njih bit će zacijelo pravi rariteti.

U trećem, najopsežnijem dijelu knjige (preko 160. str.) prikazani su hrvatski lekcionari od najstarijih rukopisnih korčulanskog i zadarskog pa sve do najnovijeg tiskanog u toku pokoncilске liturgijske obnove. Pisac ih je svrstao u pet skupina: čakavski, štokavski, kajkavski, gradišćanski i lekcionari na suvremenom književnom jeziku. Ovaj dio je najizravniji predmet autorova rada. Njim smo konačno dobili suvremen prikaz svih dosad poznatih naših lekcionara u jednoj knjizi. Prije Fućaka su o pojedinih od njih u raznim znanstvenim časopisima pisali uglavnom samo jezikoslovci, a ovdje ih prikazuje i procjenjuje i bibličar, prevodilac Svetog Pisma i supriredivač najnovijeg hrvatskog lekcionara. Važno je naglasiti da pisac nastoji suditi trijezno i

objektivno, pa i onda kad nam prikazuje razračunavanja među pojedinim prevodiocima—priređivačima lekcionara i njihovim kritičarima iz novijeg i najnovijeg razdoblja. Pokušava dati i neka zdrava načela, koja bi slične polemike pretvorila u tako potrebna kritička razjašnjenja, iz čega bi onda i pisci-prevodioci i Crkva i cijeli narod imali samo korist.

Na ovaj dio imamo samo nekoliko manje značajnih kritičkih primjedbi. Čini nam se da bi bilo bolje da autor uopće nije navodio, barem ne u tekstu, sasvim čudno mišljenje Konstantina Božića o nastanku Epistolara (usp. str. 206.), jer je njegova tvrdnja u znanstvenom pogledu, najblaže rečeno, neozbiljna. — Ne stoji da je trebinjski biskup 1643. g. svećenicima svog kolegija zabranio misiti »ilirskim« jezikom, kako to autor kaže na str. 211. U tom se oslanja na neke pisce, a oni na krivo shvaćeni tekst izvještaja o stanju dubrovačke nadbiskupije iz 1643. g. (vidi o tom u S. Kovačić, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u TVA (1626—1658)*, Split, 1975, str. 18, bilj. 54.). — Kao razlog zašto su najstariji i jedini hrvatski lekcionari 15. i 16. st. nastali u Dalmaciji, pisac na str. 218. i 260. navodi neprestanu izloženost naših sjevernih kajkavskih krajeva sa središtima Zagrebom i Varaždinom surahu od turskih nasilja. Međutim, s izuzetkom Dubrovnika, ostalim južno-hrvatskim gradovima često je prijetila još veća opasnost nego Zagrebu i Varaždinu. Turska granica im se je prije i više približila, a njihovi bedemi nisu bili ništa tvrdi ni sigurniji od bedema Zagreba ili Varaždina. Prema tome glavne razloge bi trebalo tražiti u nečem drugom, možda prvenstveno u sklopu općih kulturnih kretanja u 15. i 16. st. na evropskom Sjeveru i Jugu. Autor češće navodi kraće ili dulje odlomke iz predgovora raznih lekcionara. Pri tom se, čini se, previše strogo drži izvornog teksta. Svakako je trebao razrješiti kratice, što ne bi bila nikakva izmjena, a olakšalo bi čitanje. Dapače, smio je i hrvatske tekstove iz vremena prije narodnog preporoda prepisati današnjim slovima, jer ovdje se ne radi o nekom kritično-filološkom izdanju tekstova, nego o navodima, koji — tiskani s mnogo za nas suvišnih znakova — zamaraju i ometaju čitanje.

Spomenimo još nekoliko mjesta na kojima se pisac, po našem mišljenju, nije naj sretnije izrazio. Tako je pretjerano reći: »rusificiran, t. j. nerazumljiv« (str. 123.). Slično je i s izjavom, da je »proces pohrvaćivanja [!] slavenske liturgije počeo već sa Svetom braćom« (str. 132.). Nije najzgodniji ni početak rečenice pri dnu str. 134: »početkom 19. st. svjedoči o tom i Farlati...«, a Farlati je umro već 1773. g. Na str. 163. čitamo da se je u Južnoj Hrvatskoj odavna pjevao ordinarij mise na dalmatinskom jeziku. Alko su stari pisci nekad i upotrebljavali izraz »dalmatinski jezik«, danas ga zacijelo nije uputno tako jednostavno upotrijebiti. — Povjesničara će smetati, kad na str. 191. pročita da je Reformacija dovela do »zapadnog raskola«, jer taj izraz označuje sasvim drugi pojam u crkvenoj povijesti. Ne bismo se složili s autorom ni u tvrdnji da je »do podjele franjevačkog reda na konventualce i opservante došlo istom 1517. g. (str. 204. bilj. 17.). Tada je ta podjela konačno juridički uređena, ali do nje je stvarno došlo mnogo prije, pa se može slobodno raspravljati kojoj je grani franjevaca pripadao fra Bernardin Splićanin, iako to pitanje nema neku naročitu važnost. — Kad pisac na str. 360. kaže da je »već prije 1528. tiskan *Misal hrvatski*«, iz konteksta bi netko mogao zaključiti da se radi o misalu na hrvatskom, a ne staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. — U vrijeme Rusića ne može se govoriti o »kolegiju sv. Jeronima u Rimu« (str. 239.), jer je tek krajem 18. st. došlo do prvog pokušaja da ustanove sv. Jeronima u Rimu posluže za kolegij. — U njemačkom sažetku na str. 365, gdje se govori o značenju baštine Svete braće, stoji da se je ona »jedino u Hrvatskoj očuvala sve do današnjeg dana«. Autor očito misli na ćirilometodsku baštinu kod katolika zapadnog obreda, ali to nije jasno rečeno. (Ta baština se je kod pravoslavnih Slavena i Slavena katolika istočnog obreda također očuvala do danas!).

U knjizi ima i nekoliko tiskanskih pogrešaka, koje baš ne dovode do veće zabune, ali ipak će biti korisno neke od njih ovdje navesti. Tako na str. 72. piše da je revolucija »razvila« misije u Kini, a nešto niže, gdje je riječ o zabrani francuskog misala, slagari su umjesto 1661. g. stavili 1161. Na str. 89. umjesto 1100. obljetnice stoji 110. Na dva mjesta nalazimo ime pape Urbana

VII., gdje treba stajati Urban VIII. (str. 122. i 124.). Na str. 201. početni dio bilješke 13 je ispao. Konačno na str. 247. pri vrhu umjesto »njemački izgovor« zacijelo treba stajati »njemački izvor«.

Završavajući ovaj kritički osvrt za Fućakovo djelo možemo slobodno reći da je u cjelini dobro zamišljeno, a u većem dijelu i napisano, da u njemu ima upravo izvanredno uspjelih izričaja, odlomaka, stranica pa i cijelih poglavlja. Prava je šteta što drugi dio knjige nije u svim pojedinostima solidno izrađen i provjeren. Dobiva se dojam, da je rađen na brzinu, možda i naknadno proširivan, što gotovo redovito urodi nekim promašajima.

VELIKANI KRŠĆANSTVA

Yves Yvonides, Zvijezde koje ne zalaze, Dvadeset velikana Crkve, HDK sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1976.

Ratko Perić

U svakom kriznom i reformnom periodu Crkve mogli su se čuti pozivi na povratak k izvorištu: Svetom pismu i Crkvenoj predaji. Obnova uključuje u sebe i unutrašnje usklađenje duha s evanđeoskim zahtjevima i vanjsko preobličenje Crkve — ukoliko je ljudska i zemaljska ustanova — suglasno s misaonim uzrocima vremena i kulture u kojoj živi. Nema sumnje da se prvotno kršćanstvo može smatrati drugim izdanjem evanđelja upravo po tome što je u različitosti ljudskih sredina i mudroslovnih tvorevina uspjelo ucijepiti božanski kalem Kristove poruke i ujedno u sebe upiti vrijednosne elemente ljudskih duhovnih iznašašća. Nije stoga čudo da se i danas, u suvremenom presudnom i obnoviteljskom trenutku Crkve, počešće susrećemo s imperativom da se treba vratiti k ishodištima kršćanstva, ne samo apostolskoj eri nego i svetim ocima kao nadoveznim svjedocima i prenositeljima autentične apostolske nauke. U našoj domaćoj Crkvi u zadnjim smo godinama doživjeli značajan rast i rascvat biblijskog zanimanja (više prijevoda Svetoga pisma, više izdanja bilo cijele Biblije, bilo samo pojedinih njezinih dijelova). U nekim izdavačkim kućama nije nedostajalo oglasa ni ostvarenja da se iznese barem dio svetoačkoga blaga pred širu kršćansku javnost. Kršćanska sadašnjost najavljuje monumentalno djelo *Povijest kršćanske literature* od prof. T. Sagi-Bunića.

U okviru buđenja zanimanja za patrističke pisce i vrijeme ulazi i knjiga *Zvijezde koje ne zalaze*, romansirana biografija najistaknutijih teoloških umnika Crkve iz prvih pet stoljeća. Naš poznati publicist Yves Yvonides, bivši urednik *Veritasa*, skupio je u jednu zbirku zanimljive životopisne studije dvadeset najvećih kršćanskih imena koja su inače potpisana na stotinama zbirki teoloških spisa, dogmatskih traktata, biblijskih refleksija i polemičkih pamfleta grčke i latinske patrologije. Y. Y. po svoj se prilici opredijelio za 20 velikana po kriteriju opće priznatosti u istočnoj i zapadnoj Crkvi i po utjecaju koji su sveti oci i pisci učinili na kasnije naraštaje kršćana. Izbor je i reprezentativan: prikazani su kršćanski pisci, filozofi i teolozi iz svih slojeva i redova vjerništva: 3 laika — *Justin, Tertulijan, Klement Aleksandrijski* (ovog posljednjeg autor ubraja u svećenike ali ima patrologa koji smatraju da on nije bio prezbiter); 1 đakon — *Efrem*; 2 svećenika — *Origen i Jeronim*; 13 biskupa — *Ignacije, Irenej, Ćiprijan, Atanazije, Hilarije, Bazilije, dva Grgura Kapadoćanina, Ćiril Jeruzalemski, Ivan Zlatousti, Ambrozije, Augustin i Ćiril Aleksandrijski*; 1 papa — *Leon Veliki*. Od spomenutih samo dvojica nisu proglašena svetima (Origen i Tertulijan).

Prvih pet stoljeća jest razdoblje kad se Crkva na osobit način našla u vijuganju između mačeva i arena, poganskih progonstava i političkih mamila kršćanskih vladara. Pisci, odvjetnici i mučenici s jedne su se strane (do 313. g.) zalagali za prava Crkve, za slobodu kršćanstva, za poštivanje ljudskih i vjer-